

پنج سفرنامه‌یا

سفرنامه‌ها

- ۱- سفرنامه، ناشناس سال ۱۲۹۸ ق
- ۲- روزنامه سفر کربلا، صفاء السلطنه سال ۱۳۱۸ ق
- ۳- سفرنامه عتبات، میرزا حسین خان مهاجرانی سال ۱۳۲۲ ق
- ۴- سفرنامه، خان افغان سال ۱۳۲۲ ق
- ۵- سفرنامه عتبات عالیات، آیت الله حاج شیخ حیدرعلی صلواتی سال ۱۳۶۵ ق

تحقیق و تصحیح
سیدخلیل طاوسی

نشر مجمع ذخائر اسلامی
با همکاری مؤسسه آل البيت (عليهم السلام) لإحياء التراث
به مناسبت اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق
اسفند ۱۳۹۳ ش / مارس ۲۰۱۵ م

دېرغاړه د پښتو ځايي پښتو ځايي پښتو ځايي
پښتو ځايي پښتو ځايي پښتو ځايي

پنج سفرنامه

یا

سفر به اقلیم عشق

۱- سفرنامه، ناشناس سال ۱۲۹۸ ق

۲- روزنامه سفر کربلا، صفاء السلطنه سال ۱۳۱۸ ق

۳- سفرنامه عتبات، میرزا حسین خان مهاجرانی سال ۱۳۲۲ ق

۴- سفرنامه، خان افغان سال ۱۳۲۴ ق

۵- سفرنامه عتبات عالیات، آیت الله حاج شیخ حیدرعلی صلواتی سال ۱۳۶۵ ق

تحقیق و تصحیح: سید خلیل طاوسی

نشر مجمع ذخائر اسلامی

با حمایت مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاهياء التراث - قم

به مناسبت اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق

اسفند ۱۳۹۳ ش / مارس ۲۰۱۵ م

۵۳۹۷۵۱

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران

سرسناسه	طاوسی، سیدخلیل، گردآورنده، مصحح
عنوان و نام پدیدآور	پنج سفر نامه یا سفر به اقلیم عشق
مشخصات نشر	تحقیق و تصحیح سیدخلیل طاوسی.
مشخصات ظاهری	قم: مجمع ذخایر اسلامی: موسسه آل البيت لاحیاء التراث، ۱۳۹۳.
شابک	۴۶۰ ص.: مصور.
وضعیت فهرست نویسی	۹۷۸-۹۶۴-۹۸۸-۷۳۴-۰۰:
پادداشت	فیبا
عنوان دیگر	به مناسبت اولین همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق.
موضوع	حاوی ۵ سفرنامه به عتبات عالیات از سال ۱۳۹۸ تا سال ۱۳۶۰ هجری قمری.
موضوع	سفرنامه های ایرانی -- قرن ۱۳ ق.
موضوع	زیارتگاه های اسلامی -- عراق -- خاطرات
شناسه افزوده	عراق -- سیر و سیاحت -- قرن ۱۹ م.
رده بندی کنگره	موسسه آل البيت لاحیاء التراث
رده بندی دیویی	DSR ۱۳۹۳۱۳۲۵ ۷ س ۲ ط/
شماره کتابشناسی ملی	۰۷۴۰۴۲/۹۵۵:
	۳۷۱۷۸۲۰:

کلیه حقوق این اثر تحت قانون کپی رایت بوده و ترجمه یا چاپ تمام یا بخشی از مطالب آن و نیز درج تمام یا بخشی از آنها در ضمن بانکهای اطلاعاتی و تهیه برنامه‌های رایانه‌ای یا استفاده مطالب و تصاویر در اینترنت و دیگر ابزار و ادوات، به هر نحوی، بدون اجازه قبلی ناشر بصورت کتبی، ممنوع می‌باشد.

©MAJMA AL-DAKAAIR AL-ISLAMYYAH, 2015

All rights reserved, No part of this book may be reproduced or translated in any form, by print, internet, photo print, microfilm, CDs or any other means without written permission from the publisher

مجمع ذخائر اسلامی - قم، ایران
با حمایت مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث - قم

پنج سفرنامه
یا سفر به اقلیم عشق
تحقیق و تصحیح: سیدخلیل طاوسی

چاپ: ظهور / صحافی: نفیس
نشر: مجمع ذخائر اسلامی - قم
نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۳ ش (۲۰۱۵م)

شابك: ۹۷۸-۹۶۴-۹۸۸-۷۳۲-۶ ISBN: 978-964-988-732-6

ارتباط با ناشر

قم: خیابان طالقانی (آذر) - کوی ۲۳ - پلاک ۱ - مجمع ذخائر اسلامی
تلفن: ۰۹۱۲ ۲۵۲ ۴۳۳۵ همراه: ۰۹۸ ۲۵۳ ۷۷۰۱۱۱۹ دورنگار: ۰۹۸ ۲۵۳ ۷۷۱۳۷۴۰

نشانی پایگاههای اینترنتی:

www.zakhair.net

www.mzi.ir

info@zakhair.net

info@mzi.ir

قیمت: ۴۲۰۰۰ تومان / ۴۵ دلار

پنج سفرنامه

یا

سفر به اقلیم عشق

فهرست مطالب

۲۱	پیشگفتار
۲۲	سفر ایرانیان به عتبات مقدسه
۲۳	سفر نامه نویسان ایرانی در راه سفر به عتبات عالیات
۲۵	تدوین کتاب سفر به اقلیم عشق و ویژگی های آن
۲۵	الف- معرفی سفرنامه ها
۲۵	۱- سفر نامه عتبات ۱۲۹۸ قمری
۲۶	۲- روزنامه سفر کربلا ۱۳۱۸ قمری
۲۶	۳- سفرنامه عتبات ۱۳۲۲ قمری
۲۶	۴- سفرنامه خان افغان ۱۳۲۴ قمری
۲۷	۵- سفرنامه عتبات عالیات ۱۳۶۵ قمری
۲۷	ب- ویژگی های سفرنامه ها
۲۷	۱- مسیر عبور زائران به عتبات عالیات
۲۹	۲- امنیت راه عتبات
۳۰	۳- کاروانسراها و امنیت زوار در داخل آنها
۳۰	۴- توصیف دقیق مکانهای تاریخی و زیارتی
۳۱	۵- توجه به اوزان و قیمت ها در مسیر عتبات
۳۱	۶- اوضاع درمانی و بهداشتی
۳۲	۷- چگونگی حمل جنازه به عتبات
۳۳	خصوصیات نوشتاری در تصحیح نسخه
۳۵	سفرنامه عتبات نویسنده ناشناس (داماد عمیدالملک) ۱۲۹۸ ق

۳۸		مروری کوتاه بر زندگی نویسنده
۴۱		سفرنامه عتبات و ویژگی های آن
۴۲		مشخصات نسخه
۴۵		متن سفرنامه عتبات
۴۵		حرکت از حضرت عبد العظیم
۴۵		زیون ودعوا با زن صاحب خانه
۴۶		آب شور قم
۴۶		راه ناهموار قم تا آشتیان
۴۷		نقصان کیل و وزن در ساروق
۴۸		زیبائی دشت دیز آباد در بهار و تابستان
۴۸		شیره سفید ننج
۴۸		خان زاده زیبا در حمیدآباد
۴۹		شیره و کشمش پرسوج
۵۰		رسوم جشن دامادی در کنگاور
۵۰		تحفه صحنه دزد خوب
۵۱		اوصاف کتیبه بیستون
۵۱		تعدی پسر ساری اصلا
۵۲		خبر لخت کردن زوار
۵۲		عمارت عمادیه در کرمانشاه
۵۳		توصیف سنگ نگارهای طاق بستان
۵۵		بسته شدن راه عتبات و جمع شدن زوار
۵۶		دلخوری از رفتار پسر صاری اصلا
۵۷		باران شدید کرمانشاه و زمین گیر شدن زوار
۵۷		تلگراف اجازه حرکت زوار
۵۹		ازدحام زوار در بیابان های کرمانشاه
۶۰		هرزگی همسفران و دلتنگی نویسنده
۶۱		اوضاع نابسامان شهرکرد

- ۶۳ پاتاق و یادآوری خاطرات سفر گذشته
- ۶۴ ازدحام زوار در سرپل به دلیل تعلل حکومت
- ۶۵ همراهی سربازان با زوار در راه قصر شیرین
- ۶۶ جدا کردن جنازه ها از زوار در خانقین
- ۶۸ روز تاسوعا و ازدحام زوار برای سفر به عتبات
- ۶۹ یوم الشک شدن عاشورا
- ۷۱ کشیک دادن در شب
- ۷۲ ممنوعیت ورود جنازه به بغداد
- ۷۳ روشن کردن رواق با شمع
- ۷۵ ایام بی پولی
- ۷۸ زیارت طفلان مسلم با وجود عربهای دزد
- ۷۸ تدفین جنازه در حرم حضرت سید الشهداء
- ۷۹ هزینه دفن میت در حرم امام حسین
- ۸۱ امام جماعت روضه حسینی و واعظ آن
- ۸۲ نصب سنگ قبر به دیوار
- ۸۳ دیدن تعلیقه های پدر و گریه و زاری
- ۸۴ گلایه های امیرزاده در تلگراف
- ۸۵ بازدید فاضل اردکانی از نویسنده
- ۸۶ تعمیر گنبد حضرت حز
- ۸۷ دیدن طلبکار
- ۸۸ آینه کاری رواق رو به قبله حرم حسینی
- ۸۹ روزی سه بار شپش کشان
- ۹۰ نظر علمای کربلا و نجف درباره روز هفتم صفر
- ۹۱ پول نفرستادن از تهران
- ۹۲ بدگوئی از همراهان
- ۹۳ وارد شدن به داخل ضریح امام حسین (ع)
- ۹۳ نان خوب کربلا

۹۵	رسم مردم کربلا در سیزده صفر
۹۶	رسم تربت بستن
۹۶	مداوای دندان با کشیدن تریاک
۹۷	حواله کردن پول از کرمانشاه
۹۹	ازدحام جمعیت در کربلا به مناسبت اربعین
۱۰۰	باز بودن در حائر حسینی در شب اربعین
۱۰۱	معجزه امیرمؤمنان در شب نوزدهم صفر
۱۰۲	نوشیدن چای در بالا خانه گلدسته
۱۰۳	نا امن بودن راه نجف
۱۰۴	حرکت به نجف از راه نهر هندیه
۱۰۵	مسافت کربلا تا نجف از راه شط
۱۰۵	باستان شناسان غربی در شهر نمرود
۱۰۶	مرقد ذی الکفل
۱۰۷	اعمال مسجد کوفه
۱۰۸	اعمال مسجد سهله
۱۰۹	کرامت امیرمؤمنان ونباریدن باران درشط
۱۰۹	دیدار شیخ هادی مجتهد طهرانی از مؤلف
۱۱۰	شفای پسر معلول سنی در حرم و باز شدن دروازه
۱۱۱	کرامتی دیگر از امیرمؤمنان
۱۱۱	چراغانی شهر نجف
۱۱۲	دیدار شیخ جعفر شوشتری از نویسنده
۱۱۳	مقابر وادی السلام واطراف نجف
۱۱۴	نا امنی مسیر نجف به کربلا
۱۱۵	شب جمعه در وادی السلام
۱۱۶	عزیمت به کربلا
۱۱۶	شب نهم ربیع وچراغانی در کربلا
۱۱۸	دلتنگی در وداع با کربلا

- ۱۱۹ آب انبارهای محمودیه
- ۱۲۱ راه نا امن سامرا
- ۱۲۱ کمبود آب و وحشت از راهزنان عرب
- ۱۲۲ بیتوته در چادر اعراب
- ۱۲۳ شب ولادت در سامرا
- ۱۲۴ روز عید و دیدار با میرزای شیرازی
- ۱۲۵ توصیف برج متوکل
- ۱۲۵ تقیه در اذان
- ۱۲۶ شهرت گدای سامرا
- ۱۲۷ سرمای کاظمین
- ۱۲۹ کرایه الاغ واستر تا کرمانشاه
- ۱۳۰ مشاهده جنازه حاجب الدوله در کاظمین
- ۱۳۰ درد کمر و زخم پا
- ۱۳۱ توصیه نامه دولت عثمانی
- ۱۳۲ حرکت به سوی تهران به همراهی دو نگهبان
- ۱۳۴ همراهان پر توقع
- ۱۳۵ ترس از حمله احمدوند و چلبی
- ۱۳۶ خراب کردن پل محمدعلی میرزا دولتشاه در جنگ
- ۱۳۸ راه نا امن و نامطلوب قصر شیرین
- ۱۳۹ مذاکرات سیاسی پیرامون مسائل
- ۱۴۰ برف شدید در کرند
- ۱۴۱ شهرهائی که بدترین نان را دارند
- ۱۴۲ سرمای کرمانشاه
- ۱۴۳ هرزگی همراهان
- ۱۴۴ قپان کردن بارها
- ۱۴۵ لجبازی همراهان
- ۱۴۶ کاروانسرای بیستون و علت ویرانی او

۱۴۶	معرفی کوه‌های اطراف کرمانشاه
۱۴۷	شهرت دزد صحنه و کنگاور
۱۵۰	غریب گز پرسوج
۱۵۰	شب جمعه در دیزآباد
۱۵۱	گل آهنگران و کند شدن حرکت کاروان
۱۵۳	یخ زدگی راه و آسان شدن حرکت
۱۵۴	کندن قبرستان و ساختن مدرسه در قم
۱۵۴	سفر کربلا سفری پر خرج و پر زحمت
۱۵۶	کثرت آهو در حوض سلطان
۱۵۷	ورود بی خبر به تهران و پایان سفر
۱۵۸	روزنامه سفر کربلا صفاء السلطنه ۱۳۱۸ ق
۱۶۰	زندگی‌نامه صفاء السلطنه
۱۶۲	آثار مکتوب صفاء السلطنه
۱۶۳	تدوین روزنامه سفر به کربلا و ویژگی‌های آن
۱۶۶	ویژگی‌های نسخه
۱۶۷	متن روزنامه سفر به کربلا
۱۶۸	حرکت به زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم
۱۶۹	حرکت به حسن آباد
۱۷۰	وضعیت روستای علی آباد و حمام آن
۱۷۱	کاروانسرای منظریه، منظرگاه حضرت معصومه
۱۷۲	ورود به شهر قم
۱۷۲	مقبره علی بن بابویه و نوشته‌های اطراف آن
۱۷۴	حضور در شهر قم
۱۷۵	کاروانسرای سنگی
۱۷۵	روستای جهرود
۱۷۶	روستای سیاوشان
۱۷۷	کاروانسرای جدید ولاشگرد

- ۱۷۹ آداب و رسوم عروسی در برخی از نواحی اراک
- ۱۷۹ وجه تسمیه روستای ساروق و امام زادگان آن
- ۱۸۱ روستای دیزآباد
- ۱۸۱ روستای قوزان
- ۱۸۲ عبور از گردنه ننج
- ۱۸۲ قلعه قزل ارسلان
- ۱۸۳ چشم انداز کوه الوند
- ۱۸۴ قصبه کنگاور
- ۱۸۵ کاروانسرای بیستون
- ۱۸۶ اوضاع اجتماعی کرمانشاه
- ۱۸۷ سرمای ماهی دشت و گرانی خسروآباد
- ۱۸۸ ارزش دینار سیاه در هارون آباد
- ۱۸۸ سختی های زوار در کردند
- ۱۸۹ سرشماری زائران در میان طاق
- ۱۹۰ کثرت زوار در سرپل ذهاب و کمبود مسکن
- ۱۹۱ ورودیه خاک عثمانی
- ۱۹۱ وضعیت مالیات ها در دولت عثمانی
- ۱۹۲ ورود به شهروان
- ۱۹۳ شهر یعقوبه
- ۱۹۳ لغو حکم ماموریت
- ۱۹۴ سفرنامه عتبات حسین خان مهاجرانی همدانی ۱۳۲۲ ق
- ۱۹۶ مروری کوتاه بر زندگی نویسنده
- ۱۹۸ ویژگی های سفرنامه
- ۱۹۹ معرفی نسخه
- ۲۰۲ متن سفرنامه عتبات
- ۲۰۲ دیداربا دوستان و بستگان
- ۲۰۳ همراهان سفر

۲۰۳		مراسم وداع و بدرقه
۲۰۳		حرکت از همدان
۲۰۴		برف گیر شدن در گردنه اسدآباد
۲۰۵		ملاقات با حاکم اسد آباد
۲۰۶		اوضاع نابسامان شهر کنگاور
۲۰۸		شب نهم چله در بیستون
۲۰۹		توقف در کرمانشاه
۲۱۰		دیدار با شاهزاده فرمانفرما
۲۱۲		دیدار از مریض خانه کرمانشاه
۲۱۳		افراد مدعو حاکم
۲۱۳		سرگرمی های فرمانفرما حاکم کرمانشاه
۲۱۵		نوبه وتب در ماهیدشت
۲۱۷		گِل کردن و سختی راه
۲۱۸		خشکی قنات و خرابی خسروآباد
۲۱۸		شکار کبک
۲۲۰		ملاقات با حاکم قصر شیرین
۲۲۱		گمرک خاتقین
۲۲۳		شکار زاغچه بجای تیهو
۲۲۵		سکونت در سرای فرمانفرما در کاظمین
۲۲۶		دیدار با ممتحن السلطنه
۲۲۸		خرید کره اسب در بغداد
۲۲۹		گرفتار شدن به نوبه وتب
۲۳۱		چاپ عکس در بغداد
۲۳۳		ملاقات با محتشم السلطنه
۲۳۴		سکونت در کربلا
۲۳۵		نوشتن نامه به عین الدوله صدر اعظم
۲۳۷		نامه نگاری با برخی از رجال

- ۲۳۸ گوش دادن به آواز بلبل
- ۲۳۹ بساط دلّالی در صحن امام حسین (ع)
- ۲۴۲ ازدحام جمعیت در کربلا
- ۲۴۳ حضور دولت مردان قاجار در کربلا
- ۲۴۴ افتادن طپانچه و معجزه امام حسین (ع)
- ۲۴۴ شب و روز عرفه در کربلا
- ۲۴۵ دید و بازدیدهای روز عید قربان در کربلا
- ۲۴۶ پیاده روی زوار از کربلا به طرف نجف
- ۲۴۷ همسایه میرزا حبیب الله رشتی
- ۲۴۹ کثرت زوار در نجف به مناسبت ایام غدیر
- ۲۵۰ شب عید غدیر در صحن نجف
- ۲۵۲ خریدن سوغات در بازار نجف
- ۲۵۳ تمرین تیر اندازی بر ساحل شط
- ۲۵۵ ملاقات با برخی از مجتهدین نجف
- ۲۵۶ مسجد کوفه و سهله و انجام اعمال آن
- ۲۵۷ شب جمعه در وادی السلام نجف
- ۲۵۸ حرکت به طرف کربلا
- ۲۶۲ دستجات زوار ایرانی در کربلا
- ۲۶۳ سینه زنی در صحن امام حسین (ع)
- ۲۶۴ دلّالی اسب و تفنگ
- ۲۶۶ روز تاسوعا در کربلا
- ۲۶۷ عاشورای کربلا محشر عظمی
- ۲۶۷ شام غریبان در کربلا
- ۲۶۸ زیارت مرقد حر
- ۲۶۹ شربت دادن به عزاداران در صحن امام حسین (ع)
- ۲۷۰ حرکت از کربلا به مسیب
- ۲۷۰ توقف در محمودیه

۲۷۱	 سکونت در سرای فرمانفرما در کاظمین
۲۷۲	 چراغ برق‌های کاظمین هدیه شیخ خزعل
۲۷۳	 راهزنان دجیل
۲۷۴	 دیدار با علمای سامرا
۲۷۶	 درگیری زوار شیرازی با خدام سامره
۲۷۷	 مراجعت به کاظمین با کشتی
۲۷۷	 مترجم زبان ترکی، فارسی و عربی
۲۷۷	 جنگ ژاپن و روس
۲۷۸	 بی‌نظمی و خرابی ایران
۲۸۱	 کرایه کشتی و مسافت طی شده با آن
۲۸۲	 خرید اسب و لباس در بازار بغداد
۲۸۴	 توصیه به مطالعه کتاب لولوء و مرجان
۲۸۵	 خرید لوازم از بازار بغداد
۲۸۶	 باج دادن به کارمندان گمرک
۲۸۷	 شکار دراج و خورشید آلوچه
۲۸۸	 نجات فقیر اصفهانی در گمرک
۲۸۹	 استقبال صمصام‌الممالک
۲۹۰	 گرانی گاه و جو
۲۹۲	 نان سنگک در هارون آباد
۲۹۲	 تصرف کاروانسرا توسط نایب‌الحکومه
۲۹۳	 دیدار با آیت‌الله آقا رحیم آل آقا
۲۹۶	 نوشتن مطالب مربوط به خرابی ایران
۲۹۸	 رسیدن به همدان و پایان سفر
۳۰۰	 سفرنامه خان افغان محمد حسین خان هروی ۱۳۲۴ ق
۳۰۲	 مروری کوتاه بر زندگی نویسنده
۳۰۳	 سکونت در مشهد
۳۰۴	 فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی

- ۳۰۵ ویژگی‌های سفرنامه خان افغان
- ۳۰۷ مشخصات نسخه
- ۳۱۰ متن سفرنامه خان افغان
- ۳۱۰ فرار از دست پدر زن و قصد زیارت عتبات
- ۳۱۱ اسامی همراهان
- ۳۱۲ خداحافظی با بستگان
- ۳۱۲ برخورد با راهزنان گردنه دیز باد
- ۳۱۳ منازعه برای یک قران
- ۳۱۴ وضعیت عمومی شهر نیشابور
- ۳۱۵ نحوست شکار در روز شهادت امام علی (ع)
- ۳۱۶ وفور نعمت در سبزوار
- ۳۱۶ فرار از وسوسه شیطان
- ۳۱۷ دیدار با امین السلطان اتابک صدر اعظم
- ۳۱۸ استقبال مردم روستای بهمن آباد از زائران
- ۳۱۹ کمبود آب در کاروانسرای میان دشت
- ۳۱۹ شکار بز کوهی در ارتفاعات میامی
- ۳۲۱ ورود به شاهرود و دیدار با شاهزاده عمادالدوله
- ۳۲۲ مهربانی اهالی شاهرود حتی شب گزهای آن
- ۳۲۳ مهمان ستیزی در مهماندوست
- ۳۲۳ ویرانی دامغان پس از جنگ مهماندوست
- ۳۲۴ آهوان گردنه آهوان در پناه ضامن آهو
- ۳۲۵ ورود به سمنان و برخورد با فوج نظامی
- ۳۲۶ احداث جاده سمنان توسط روس‌ها و فرانسوی‌ها
- ۳۲۸ کمبود آذوقه و خوردن غذاهای افغانی
- ۳۲۸ رسم آتش روشن کردن در گورستان پاده
- ۳۲۹ نجات شتران قبیله شیوانی از دست راهزنان
- ۳۳۰ بی‌مروتی اهالی شریف آباد و گرانی در شهر ری

۳۳۲		اوضاع اجتماعی تهران همزمان با انقلاب مشروطه
۳۳۴		وضعیت زنان و حجاب در تهران
۳۳۵		گرانی اجناس در بازار تهران
۳۳۶		دیدار با برخی از مقامات سیاسی
۳۳۷		گردش در تهران
۳۳۹		درخواست تذکره و گرفتن توصیه نامه
۳۴۰		ملاقات با سید عبدالله بهبهانی
۳۴۱		اخذ عوارض از جاده تهران - قم
۳۴۲		درگیری با ماموران در حسن آباد
۳۴۲		بارش برف سنگین و تعدی به زوار
۳۴۵		مهربانی اهل قم و فراوانی نعمت در آن
۳۴۶		رودخانه های پر آب قم
۳۴۷		آبادانی روستای جهرود
۳۴۸		دزدی در راه سیاوشان
۳۴۹		نقص قانون در برخورد با راهزنان در ایران
۳۵۰		دزدی در حمام ولاشگرد
۳۵۲		امام زادگان مدفون در روستای ساروق
۳۵۲		کم فروشی اجناس در دیزآباد
۳۵۳		امام زادگان مدفون در دیزآباد
۳۵۴		تدین شیره فروش ننجی
۳۵۴		زیارت امام زاده پیرعلی فرسفج
۳۵۵		شرکت در مراسم عروسی
۳۵۸		زیارت امامزاده ابراهیم کنگاور
۳۵۹		زنان شهر صحنه
۳۶۰		کتیبه بیستون و سنگ نوشته های آن
۳۶۱		اهالی کرمانشاه و زوار
۳۶۲		مجلس ختم شاه قاجار و اعلام سلطنت

- ۳۶۳ اسبهای معیوب در ماهی دشت
- ۳۶۴ قراسوران و گرفتن مواجب از زائرین
- ۳۶۴ مشکلات بهداشتی زائرین در هارون آباد
- ۳۶۵ صنعت کاران کردند و تعدی به زوار
- ۳۶۶ اوضاع نابسامان بهداشتی در میان طاق
- ۳۶۶ سخت ترین قسمت راه در مسیر عتبات
- ۳۶۷ مشروب خواری و هرزگی در پل ذهاب
- ۳۶۸ حمام رفتن بدون لنگ
- ۳۶۹ جوی شیر در قصر شیرین
- ۳۷۱ گمرک خانقین و بازرسی اموال زائران
- ۳۷۱ شکایت از بازرسان گمرک در مذاکره با رئیس آنجا
- ۳۷۳ ایرانیان ساکن خانقین
- ۳۷۳ همراه شدن نظامیان عثمانی با قافله‌ها
- ۳۷۴ تعدی اعراب به زوار و بی توجهی حکومت ایران
- ۳۷۶ تاب بازی در قزل رباط
- ۳۷۸ دستگیری دزد در کمین زوار
- ۳۷۹ احداث کاروانسرا با پول جوانمیر یاغی
- ۳۸۰ سرما و یخبندان در راه کاظمین
- ۳۸۱ جشن عید قربان در کاظمین
- ۳۸۱ ملاقات با سرکنسول روس در بغداد
- ۳۸۴ دیدار بامتولی آستان شیخ عبدالقادر
- ۳۸۵ سیاحت در شهر بغداد
- ۳۸۷ سرما و یخبندان در محمودیه
- ۳۸۸ اشک غم با مشاهده گنبد امام حسین
- ۳۸۹ وضعیت شهری کربلا
- ۳۹۰ مقایسه سربازان عثمانی و ایرانی
- ۳۹۲ امید به مجلس مشروطه در اصلاحات کشور

۳۹۳		واقعۀ قتل عام ایرانیان در کربلا
۳۹۵		نقش انگلستان در کشتار ایرانیان
۳۹۷		ازدحام شیعیان با پای پیاده به سوی نجف در عید غدیر
۳۹۸		دیدار با علمای نجف
۴۰۱		سفرنامه عتبات عالیات آیت الله صلواتی ۱۳۶۵ ق
۴۰۳		مروری کوتاه بر زندگی نویسنده
۴۰۴		آثار و تألیفات
۴۰۵		ویژگی‌های سفرنامه آیت الله صلواتی
۴۰۷		مشخصات نسخه
۴۱۰		متن سفرنامه عتبات عالیات
۴۱۳		قصد زیارت عتبات نمودن
۴۱۳		بسته شدن راه عتبات
۴۱۴		باز شدن دوباره راه عتبات
۴۱۵		حرکت از اصفهان به قم
۴۱۷		تشرف به حرم حضرت معصومه (س)
۴۱۷		شهر اهواز و اوصاف مردم آن
۴۱۸		توصیف خرمشهر
۴۱۹		ازدحام مسافرین در بصره به مناسبت اربعین
۴۱۹		مشاهده پرچم و قبه امام حسین
۴۲۲		مواضع حزن انگیز در کربلا
۴۲۳		در رثای اصحاب امام حسین
۴۲۴		در باب کتیبه مزار شهدا
۴۲۵		در توصیف درب معروف به قاضی الحاجات
۴۲۶		نهر علقمه و محل شهادت حضرت ابوالفضل
۴۲۷		اعتقاد عشایر عرب به ابوفاضل
۴۲۸		اشعار ثبت شده در کتیبه دور ضریح ابوالفضل
۴۲۹		حرکت به نجف اشرف و اشعاری در رثای امیرالمؤمنین

-
- ۴۳۱..... اشعار نوشته شده در ایوان و اطراف صحن نجف
 ۴۳۲..... ضریح امیرالمؤمنین و نوشته های حک شده بر آن
 ۴۳۳..... اوصاف نجف اشرف
 ۴۳۴..... توصیف مسجد کوفه و سهله
 ۴۳۵..... حوزه علمیه نجف اشرف
 ۴۳۵..... اشعاری در وداع با امام حسین
 ۴۳۷..... زیارت قبر طفلان مسلم
 ۴۳۸..... شهر کاظمین و مرقد امام کاظم و امام جواد
 ۴۳۹..... اشعاری در رثای حضرت باب الحوائج
 ۴۴۰..... علمای مدفون در جوار امام کاظم
 ۴۴۱..... مرقدسید محمد در مسیر بغداد - سامره
 ۴۴۱..... سامرا و حرم مطهر حضرتین عسگریین
 ۴۴۳..... فهرست اعلام
 ۴۵۲..... فهرست اماکن
 ۴۵۸..... کتاب نامه مصحح
 ۴۶۰..... سایت های اینترنتی

پیشگفتار

بدون تردید، سیر و سفر به ویژه، سفرهای زیارتی، ریشه در اعماق فطرت آدمیان و رهیافتی از تاریخ مقدس پیامبران است. سفرها، هجرت ها و گردش های فردی و گروهی، با انگیزه های علمی، تجاری، جهادی، زیارتی و عبادی، پیشینه ای ناشناخته و ابعادی گسترده دارد و از آن روز که انسان بر کره خاکی پانهاد، موجودی مهاجر و سیاح و زائر و جهانگرد بوده است.

ازطرف دیگر، وبا توجه به آموزهای دینی یکی از روش های تربیتی و بسیار آموزنده قرآن کریم ترغیب و تشویق و دعوت به سیر و سیاحت در زمین است، که در این آیات درس خداشناسی و پندآموزی از گذشتگان نهفته است،^۱ و همچنین در احادیث نقل شده از معصومین به این مهم بسیار پرداخته شده است. چنانکه در شعر معروف و منسوب به حضرت امیرالمؤمنین علی(ع) پنج فایده برای سفر یاد شده است: غم زدایی، تأمین اقتصادی، تقویت دانش و اطلاعات علمی، آشنایی با آداب و سنن ملت ها، همنشینی با صالحان و نیکان.^۲

^۱ برخی از این آیات عبارتند از: «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ الْهَلْ يَنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ الْهَلْ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» بگو در زمین سیر کنید و بنگرید خداوند چگونه آفرینش را بوجود آورده است. سوره عنکبوت آیه ۲۰. و در آیه ای دیگر خداوند می فرماید: «قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ» بگو بروید در روی زمین گردش کنید سپس بنگرید عاقبت و سرنجام گناهکاران چگونه بوده است. سوره نمل آیه ۷۱.

^۲ تَقَرَّبَ عَنِ الْأَوْطَانِ فَيَسْئَلُ طَلِبَ الْعِلْمِ وَ سَافِرُ قَبْلِ الْأَسْفَارِ حَمْسُ فَوَائِدٍ
تَقَرُّجُ هَمِّهِمْ وَ اكْتِسَابُ مَعِيشَةٍ وَ عَلَامُ وَ آدَابُ وَ صَحْبَةُ مَا جِئُوا بِهِ

در این میان، شهرهای مذهبی عراق اعم از کربلا، نجف، کاظمین و سامرا که هر کدام مدفن یک یا چند تن از امامان هستند. و آنها را عتبات عالیات می‌گویند به عنوان مرکزیت مهم علمی و آموزشی جهان تشیع اهمیت دوچندان یافته است. چرا که شهرهای مذکور از یک سو، به عنوان قبله دوم شیعیان، باعث گردیده است تا شیعیان جهان از جمله ایرانیان، از دیر باز توجه ویژه‌ای به شهرهای مقدس عراق داشته باشند

واز سوی دیگر، زیارت، که یکی از مناسک رایج اغلب مذاهب اسلامی، از جمله شیعیان می‌باشد وبا توجه به نقش محوری امام در مذهب شیعه، در این میان زیارت عتبات، همواره مورد توجه پیروان این مذاهب بوده است.

سفر ایرانیان به عتبات مقدسه

مسافرت به عتبات عالیات از جهات مختلفی همواره برای ایرانیان قابل توجه بوده است. و همین عامل باعث گردیده که این بخش از کشور عراق همیشه مورد مناقشات سیاسی دولت‌های ایران و عثمانی در گذشته‌های نه چندان دور باشد.

از زمان رسمیت یافتن حکومت صفوی در ایران به عنوان اولین حکومت شیعی در مرزهای جغرافیایی مشخص، مناقشات بر سر عتبات آغاز و در ادوار دیگر پیوسته ادامه داشته است. شاهان صفوی، برای تحقق اهداف مذهبی و اعتقادی خود و برای کسب مشروعیت مذهبی، منازعات طولانی را بر سر تصرف عتبات با عثمانی شروع کردند. شاه اسماعیل بعد از تصرف بغداد و عتبات آنجا را تعمیر و اصلاح کرد. اما سال‌ها بعد با عقد قرارداد زهاب^۱، عتبات به عثمانی رسید. جنگ‌های صفویه و عثمانی و منازعات آنها امکان، گسترش زیارت عتبات را غیر ممکن ساخت.

^۱ شاه اسماعیل که نخستین بار در سال ۹۱۴ به عراق رفت و بر آن تسلط یافت. ویکی پدیا دانشنامه آزاد.

^۲ پیمان‌نامه قصر شیرین یا زهاب، توافق امضا شده میان صفویان ایران و امپراتوری عثمانی در ۱۶۳۹ م می‌باشد. این پیمان‌نامه در واقع به جنگی که از همان سال، آغاز شده بود و همچنین به مبارزات ۱۵۰ ساله دو کشور که بیشتر بر سر اختلافات ارضی صورت می‌گرفت، پایان داد. همان

این امکان در دوره افشاریه و زندیه نیز به علت آشوب‌های داخلی و البته جنگ‌های مرزی با عثمانی به وجود نیامد.

پس از سقوط دولت صفویه و انتقال مراکز علمی و فقهی شیعه از اصفهان به شهرهای نجف و کربلا، توجه ایرانیان به عتبات عالیات افزایش یافت. در دوره قاجاریه و بعد از انعقاد عهدنامه ارزروم دوم^۱ به دلیل آرامش نسبی که در روابط ایران و عثمانی ایجاد شد، سیل رفت و آمد زائران ایرانی به عتبات رونق بیشتری گرفت^۲. و سالانه هزاران نفر از مردم ایران، از نواحی مختلف، راهی عراق شده و به قصد زیارت برای مدت یک تا چند ماه در آن نواحی باقی می‌ماندند^۳.

سفرنامه نویسان ایرانی در راه سفر به عتبات عالیات

سنت سفرنامه‌نویسی از دیر باز، به شکل محدود، در بین اقوام و ملل دنیا مرسوم بوده، لیکن در دو قرن اخیر توسعه و رواج قابل توجهی یافته است. سفرنامه نویسان، هر يك با تخصص‌ها و گرایش‌های فکری خود تلاش کرده‌اند تا آداب و رسوم مردم در شهرها و روستاها را بازگو نموده، به تشریح و توصیف اماکن و آثار تاریخی و حوادث و رویدادهای بین راه بپردازند.

همانطور که گفته شد، از قدیم الایام زائران بسیاری از ایران به زیارت عتبات عالیات مشرف شده‌اند. و در این میان، برخی از زائران خصوصاً در دوره قاجار اقدام به ثبت وضبط شنیده‌ها و دیده‌های خود کرده‌اند. به همین دلیل سفرنامه‌های زیادی تدوین و چاپ شده است.

برخی از این سفرنامه‌ها توسط صاحب منصبان حکومت قاجار و برخی توسط تجار و یا علما تدوین شده است. که از آن جمله می‌توان به سفرنامه‌های زیر اشاره کرد:

^۱. دومین عهدنامه، میان ایران و عثمانی در ۱۸۴۷م به امضا رسید. طبق این عهدنامه، مناطق مورد اختلاف میان دو امپراتوری میان آنها تقسیم شد. اما بدلیل غیر دقیق بودن، انجام این اقدام تا سال ۱۹۱۴ بطول انجامید. نماینده ایران در این قرارداد امیر کبیر بود. همان

^۲. تخمیناً جمعیت زوار تا پنج هزار بودند بل متجاوز. ر. ک، متن حاضر، ص

^۳. میرزا علی نایینی که در سال ۱۳۱۸ ق به زیارت عتبات رفته است نیز عدد جالبی در شمارش زائران ارائه می‌دهد: «امروز صبح، درصدد برآمدیم که عدد آدج‌هایی را که از طرف بالا یعنی کربلای معلی می‌آیند معین نماییم، تا اواخر منزل هفتصد و هفتاد و دو نفر به شمار آمد. يك بار به هوش آمدم که چرتم برده و بعضی از تعداد به در رفته بودند.....» همان، ص

- ۱- سفرنامه ادیب الممالک^۱
- ۲- شهریار جاده‌ها، سفرنامه ناصرالدین شاه به عتبات^۲
- ۳- سفرنامه عضدالملک به عتبات^۳
- ۴- سفرنامه میرزا خانلر خان اعتصام الملک^۴
- ۵- از حریم تا حرم، سفرنامه ابوالحسن خان فخر الملک (اردلان)^۵
- ۶- سفرنامه عتبات نوشته علی رضا تیبان الملک تبریزی^۶
- ۷- سفرنامه غروی از میرزا رفیع نظام‌العلمای تبریزی^۷
- ۸- مشکوة المسافرين (سفرنامه تبریز- عتبات) نویسنده علی اکبر مشکوة السلطان^۸

^۱. سفرنامه مذکور در سال ۱۳۶۲ ش توسط مسعود گلزاری منتشر شده است.

^۲. سفرنامه ناصر الدین شاه قاجار، توسط محمدرضا عباسی تحقیق و از سوی سازمان اسناد ملی ایران منتشر شده است.

^۳. کتابی است به زبان فارسی نوشته علیرضا عضدالملک که به شرح سفر مولف به عتبات عالیات می‌پردازد. انگیزه وی از نگارش این سفرنامه، امتثال امر ناصرالدین شاه بوده است. نگارش این سفرنامه از دوازدهم ذی‌قعدة ۱۲۸۳ ق. آغاز و در روز نهم جمادی‌الاولی ۱۲۸۴ ق. پایان پذیرفته است.

^۴. شامل یادداشت‌ها و خاطرات میرزا خانلرخان اعتصام الملک نایب اول وزارت امور خارجه در حکومت قاجار از سفر به لندن و عتبات عالیات است که به کوشش منوچهر محمودی در سال ۱۳۵۱ ش در تهران چاپ و منتشر شده است.

^۵. در سال ۱۳۰۴ ق، تدوین و از بسیاری جهات قابل توجه است و اطلاعاتی در زمینه‌های گوناگون به خواننده می‌دهد. جاده‌ها، پل‌ها، شهرها، آبادی‌ها، فواصل شهرها و رودخانه‌ها در این سفرنامه به دقت مورد توجه قرار گرفته است. «ابوالحسن خان» در بسیاری از مناطق، نام احداث کنندگان و مرمت کنندگان و زمان احداث آثار و بناها را ثبت کرده که می‌تواند در بررسی و پژوهش‌ها مورد استفاده قرار گیرد. توسط محمد رضا عباسی و سازمان اسناد ملی در سال ۱۳۷۲ ش، چاپ گردیده است.

^۶. نویسنده که پیرو آیین شیخیه بوده است، وقایع روزانه اقامت خود را در عراق بازگو نموده است. این سفرنامه در جلد دوم کتاب سفرنامه های خطی فارسی توسط هارون وهومن تصحیح و چاپ شده است

^۷. این سفرنامه اثر روحانی نویسنده و سیاستمدار قاجار میرزا رفیع نظام‌العلمای تبریزی که به نوعی سفرنامه عراق و عتبات اوست در جلد سوم کتاب سفرنامه های خطی فارسی توسط هارون وهومن تصحیح و چاپ شده است.

^۸. میرزا علی وقایعی متخلص به مشکوة، در سال ۱۳۱۷ ش از تبریز به عتبات رفته و برگشته و وقایع سفر خود را طی سفرنامه حاضر به رشته تحریر درآورده است. میرهاشم محدث آنرا تصحیح و در سال ۱۳۹۲ ش، انتشارات سفیر اردهال چاپ شده است

۹- سفرنامه میرزا داوود (وزیر وظایف)^۱

۱۰- سفرنامه سدید السلطنه^۲

۱۱- سفرنامه عتبات یا خاطرات میرزا ابوالقاسم امین الشرع خویی^۳

تدوین کتاب سفر به اقلیم عشق و ویژگی های آن

علاوه بر سفرنامه های مذکور، چندین سفرنامه دیگر در این زمینه وجود دارد که توسط افراد نه چندان سرشناس تدوین و گزارش های منحصر بفردی از اوضاع و احوال این دوره در اختیار ما قرار می دهد. این سفرنامه ها که با عنوان «سفر به اقلیم عشق» و در یک مجلد ارائه شده است، شامل پنج سفرنامه از رجال نه چندان سرشناس در اواخر دوره قاجار و پهلوی اول می باشد که مابین سال های ۱۲۹۸ تا ۱۳۶۵ قمری رهسپار عتبات عالیات شده اند و مشاهدات خود را به تفصیل بازگو نموده اند. و اینک به معرفی آنها و ویژگی های کلی آنان می پردازیم.

الف- معرفی سفرنامه ها

سفرنامه های این مجموعه که بر اساس زمانبندی تاریخی مرتب شده اند عبارتند از:

۱- سفرنامه عتبات ۱۲۹۸ قمری

گزارش سفر نویسنده ای ناشناس است که از روز شنبه پنجم ذیحجه سال ۱۲۹۸ ق، آغاز شده و به قصد زیارت عتبات عالیات از تهران حرکت کرده پس از گذراندن منازل بی شماری در این راه به

^۱ میرزا داوود حسینی، معروف به وزیر وظایف آستان قدس رضوی که در حکومت آصف الدوله در خراسان موقعیت و جایگاه ویژه ای داشته، در ماه شوال سال ۱۳۲۲ ق در سن چهل و پنج سالگی، سفر حج را آغاز کرده از طریق مشهد، عشق آباد، باکو، تفلیس، اسلامبول، کانال سوئز به جدّه رفته و پس از انجام مناسک حج و زیارت مدینه منوره به عتبات عالیات مشرف شده، سپس از طریق خانقین به ایران بازگشته است. سفر او حدود ده ماه طول کشیده است. این سفرنامه توسط علی قاضی عسکرتحقیق و در سال ۱۳۸۶ ش، توسط نشر مشعر منتشر شده است.

^۲ محمدعلی خان کبابی معروف به سدید السلطنه، در سال های ۱۳۱۴-۱۳۱۶ ق و در روزگار مظفرالدین شاه قاجار، از بوشهر به تهران و مشهد رفته و از مشهد به تهران و سپس به کربلا سفر کرده است. پس از سیاحت از راه بصره و خلیج فارس به بوشهر و بندرعباس بازگشته است. احمد اقتداری آن را تحقیق و از سوی آستان قدس رضوی در سال ۱۳۶۲ ش منتشر شده است.

^۳ بخشی از کتاب مفصلی است که علی صدرانی خویی اهتمام به چاپ آن نموده است.

همراه جنازه پدرش که آن را برای خاک سپاری به کربلا حمل می‌نموده، به صورت روز شمار و در غالب روزنامه نویسی با یادداشت وقایع آن زمان و ارائه آثار تاریخی در روستا و شهرها و در روز بیست و ششم ربیع الثانی به تهران مراجعت می‌نماید.

۲- روزنامه سفر کربلا- ۱۳۱۸ قمری

میرزا علی خان صفاء السلطنه نائینی یکی از رجال معروف دوره ناصری و مظفری روزنامه سفر کربلا را تدوین کرده است. وی، به عنوان کار پرداز کل عراق عرب از سوی دربار مظفر الدین شاه قاجار انتخاب می‌گردد و رهسپار عتبات عالیات گشته و با وجود کهولت سن به تدوین این سفرنامه می‌پردازد.

۳- سفرنامه عتبات- ۱۳۲۲ قمری

میرزا حسین خان مهاجرانی همدانی سفرش را از روز یک شنبه دهم شوال ۱۳۲۲ قمری از همدان آغاز نموده و تا روز شنبه ۲۳ ماه صفر ۱۳۲۳ قمری به مدت چهار ماه ادامه می‌یابد. وی چگونگی مسافرتش را از همدان به کربلا و سپس به نجف و سامرا به تفصیل می‌نویسد و در آن اوضاع اجتماعی و فرهنگی ایران و عثمانی را بازگو می‌کند.

۴- سفرنامه خان افغان- ۱۳۲۴ قمری

محمد حسین خان هروی از قبیله ابدالی های افغان، مقیم مشهد، مسافرت خود را به عتبات عالیات از روز نهم رمضان ۱۳۲۴ قمری از شهر مقدس مشهد با جمعی از خویشان و دوستانش آغاز می‌کند. و در روز هفدهم ذی الحجه مصادف با شب عید غدیر به نجف اشرف می‌رسد و سفرنامه خود را در روز هیجدهم ذی‌الحجه بصورت ناتمام پس از گذشت ۷۰ روز به پایان می‌رساند. به نظر می‌رسد که بخش بسیاری از نوشته های پایانی سفرنامه مفقود شده و یا در نسخه موجود استتساخ نشده است.

۵- سفرنامه عتبات عالیات- ۱۳۶۵ قمری

آیت الله حاج شیخ حیدرعلی صلواتی شرح چگونگی مسافرتش را که از روز شنبه هشتم ماه صفر ۱۳۶۵ قمری از مسیر قم آغازشده و از اهواز و خرمشهر و سپس بصره و از آنجا و با قطار به کربلای معلی رهسپار می‌شود را به صورت نثر و نظم بیان کرده است.

ب- ویژگیهای سفرنامه ها

آن چنان که در تعریف سفرنامه آمده است، سفرنامه، نوعی گزارش است که نویسنده در قالب آن مشاهدات خود را از اوضاع شهرها یا سرزمین‌هایی که بدان مسافرت کرده است شرح می‌دهد و اطلاعاتی از بناهای تاریخی، مساجد، کتابخانه‌ها، بازارها، بزرگان، آداب و رسوم ملی و مذهبی مردم، موقعیت جغرافیایی، جمعیت، آب و هوا، زبان اهالی، مناطقی که بازدید نموده است در اختیار خواننده می‌گذارد.

در نتیجه، سفرنامه‌ها گنجینه‌ای از اطلاعات هستند که از طریق آنها گاه می‌توان به واقعیت‌هایی از وضع اجتماعی، سیاسی، اقتصادی ادواری از تاریخ مردم یا منطقه‌ای پی برد که دست‌یابی به آنها از طریق کتب تاریخی میسر نیست.

فلذا باتوجه به اهمیت موضوع، برخی از اطلاعات سودمند مندرج در سفرنامه‌های این مجموعه را به طور اجمال در معرض دید خوانندگان عزیز قرارداده تا اهمیت مطالب این مجموعه مشخص گردد:

۱- مسیر عبور زائران به عتبات عالیات

براساس گزارش‌های برخی از سفرنامه نویسان این مجموعه، زائران ایرانی برای رسیدن به عتبات بیشتر به صورت گروهی و با کاروان به عتبات مسافرت می‌کرده‌اند. این کاروان‌ها، معمولاً از نظر انتخاب زمان، دو نکته را در نظر داشتند. یک فصل سرما، و دیگری برداشت محصولات. بنابراین نوع سفرها بیشتر در پاییز بود که هوای عراق، آرام‌تر بوده و در ایران کار کشاورزی کمتر

باشد.^۱ اما با این حال، در ایام زیارتی، مانند محرم و صفر و اعیاد، بیشتر این سفرها صورت می‌گرفت.^۲

به نظرمی‌رسد، زائران ایرانی برای رسیدن به عتبات عالیات، یکی از دو مسیر زیر را انتخاب می‌کرده‌اند: ۱- جاده غرب کشور، که جاده تهران - کرمانشاه بوده است. این مسیر به دلیل نزدیکی، برای زائران تمام نقاط ایران به غیر از جنوب کشور، مقرون به صرفه‌تر بود. و جاده اصلی عتبات محسوب می‌شد ۲- مسیر جنوب کشور، که از طریق خرمشهر- بصره بوده است.^۳

با توجه به اطلاعاتی که سفرنامه نویسان به ما می‌دهند، مسیر اصلی عتبات از تهران تا کربلا بدین‌گونه بوده است: کاروان‌ها معمولاً از تهران و از حضرت عبد العظیم (ع) و شهری حرکت می‌کرده‌اند.^۴ و سپس از حسن آباد و روستای علی آباد و از کاروانسرای منظریه، که منظر گاه حضرت معصومه (س) می‌باشد^۵ وارد قم گردیده و از آنجا به تاج خاتون و سیاوشان و ولاشگرد رهسپار می‌شدند. منزل‌های بعد از آن به ترتیب، روستای ساروق، دیز آباد، قوزان و پس از عبور از گردنه ننج به اسدآباد، کنگاور، صحنه و بیستون، کرمانشاه، ماهیدشت، هارون آباد، کردند، پایین طاق، میان طاق، پل زهاب و در نهایت به قصر شیرین^۶ در داخل مرز ایران می‌رسیدند.

و پس از گذشتن از گمرک خانقین وارد خاک عثمانی گردیده، و به قزل رباط و شهریان یا مقدادیه، بعقوبه، خان امیریه و شهر کاظمین و بغداد و از آنجا به محمودیه و مسیب و به کربلا^۷ و از این شهر از دو مسیر آبی^۸ و یا از جاده خاکی^۹ راهی شهر نجف می‌گشتند.

۱. ر.ک، متن حاضر، ص ۲۰۱

۲. ر.ک، در متن حاضر پنج سفرنامه در ماه ذحجه و محرم و صفر انجام شده است.

۳. همان، ص ۴۱۶-۴۱۷

۴. همان، ص ۴۴ و ۱۶۷

۵. همان، ص ۱۷۰

۶. همان، ص ۶۳ و ۱۳۶ و ۲۱۹

۷. همان، ص ۸۷ و ۲۳۳

۸. همان، ص ۱۰۳

۹. همان، ص ۲۴۵ و ۲۷

بر این اساس، از تهران تا کربلا یک صد و شصت فرسنگ بوده است^۱ و هر فرسنگ معادل ۵ یا ۶ کیلومتر می‌باشد.

۲- امنیت راه عتبات

بدون تردید، امنیت راه، یکی از حوزه‌های مهم و اساسی نیازهای جامعه بشری است و توجه بدان و اهتمام به تامین آن ضرورتی غیر قابل انکار تلقی می‌شود.

از طرف دیگر، مسیر عتبات در دوره قاجار زمینه مبادلات محصولات کشاورزی مانند غلات، برنج و میوه‌های تولید شهرهای میان این راه و صنایع دستی همانند قالی^۲ بوده است. براین اساس، از دیرباز فعالیت‌های گسترده بازرگانی، سیاسی و نظامی و خصوصاً مذهبی باعث اهمیت شاهراه مسیر عتبات عالیات گردید. از جاده عراق به حجاز که در این مسیر واقع شده، برای رفتن به حج نیز استفاده می‌شده است. بنابراین زائران زیادی برای حج و عتبات از این مسیر استفاده می‌کردند. در نتیجه تامین امنیت آن برای دولت قاجار و عثمانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است.

براساس برخی از گزارش‌های، در این مجموعه، مسیر عتبات به وسیله برخی از افراد سرکش در زمانهای مختلف مورد تهدید قرار گرفته و به زوار تعرض می‌گردد^۳. و همین امر باعث می‌شود تا حکمران منطقه مانع از خروج کاروانها از شهر شود.^۴ و همچنین از سوی حکومت قاجار در مسیر کرمانشاه به قصر شیرین^۵ و از سوی حکومت عثمانی در مسیر خانقین به بغداد^۶ و یا کربلا به

^۱. همان، ص ۹۵

^۲. همان، ص ۱۷۹

^۳. همان، ص ۵۰

^۴. همان، ص ۱۳۷

^۵. همان، ص ۱۳۶

^۶. همان، ص ۶۷

^۷. همان، ص ۷۶

سربازانی را برای محافظت از کاروانهای زائرین گماشته می شوند. ویا سربازانی را با کاروان ها در مسیر های پر خطر اعزام می شوند.^۱

۳- کاروانسراها و امنیت زوار در داخل آنها

بدون تردید، کاروانسراها تا يك صد سال پیش در تمام فصول سال پناهگاه کاروانیان بوده اند. این ابنیه پراکنده در جاده ها در رفع خستگی مسافران در برابر ناسازگاری و قهر طبیعت مانند، طوفانهای مهیب شن، برف و بوران و سرمای شدید گردنه کوهها و گرمای سوزان ایران و عراق آسایشگاه خوبی برای زائران بوده اند. و حتی کاروانسراها پناهگاه امنی برای کاروانیان در برابر دزدان و راهزنان بود که پیوسته در کمین کاروان ها بودند.

کاروانسراها خود دوگونه بودند، کاروانسراهای بین راه که مأمن مسافران بود و کاروانسراهای داخل شهر، که کارکردی کاملاً تجاری داشتند و بیشتر به عنوان بارانداز و محل دادوستد کالای مختلف بود.

نکته قابل توجه در سفرنامه های این مجموعه توجه ویژه نویسندگان آن به کاروانسرا هایی است که در مسیر حرکت شان به عتبات در آنها بیتوته می کرده اند. بطوری که در موارد بسیاری به توصیف بنا^۲ و سازندگان آنها^۳ و چگونگی حضور زوار در داخل آنها و مهمتر از همه به اوضاع داخلی و امنیت آنان پرداخته اند.^۴

۴- توصیف دقیق مکانهای تاریخی و زیارتی

یکی از ویژگی های منحصر بفرد مجموعه ی، سفر به اقلیم عشق، توصیفات بسیار دقیق و قابل توجه نویسندگان آنها به مکان های زیارتی و سیاحتی و همچنین حرم های مقدسه در عتبات عالیات،

^۱. همان، ص ۶۷

^۲ همان، ص ۱۷۴ و ۱۸۴ و ۲۵۸ و ۲۷۲ و ۳۱۸ و ۳۷۸

^۳ همان

^۴. همان، ص ۷۰

خصوصیات و چگونگی معماری صحن و حرم کاظمین،^۱ کربلا و نجف^۲ و امام زادگان^۳ در بین راه و آثار باستانی از جمله طاق بستان،^۴ بیستون،^۵ قصر شیرین^۶ و روستاها و شهرها می باشد.

۵- توجه به اوزان و قیمت ها در مسیر عتبات

توجه به برخی از ارقام، اوزان و مقادیر، قیمت اجناس و همچنین نوع غذاهایی که در سفر تناول می شده است از جمله خصوصیات این سفرنامه ها می باشد.^۷

۶- اوضاع درمانی و بهداشتی

نکته دیگر در این سفرنامه ها، توجه به وضعیت درمانی و بهداشتی زائران در مسیر راه و خصوصاً در شهرهای مقدس کربلا و نجف بوده است. ساختن بیمارستان در کرمانشاه، برای مداوا و معالجه زائران بیمار^۸ و قرنطینه کردن کسانی که به بیماری وبا مبتلا بوده اند^۹ و احداث حمام برای زوار^{۱۰} از جمله اقدامات دولت قاجاریه و دولت عثمانی در این زمینه می باشد.

گذشته از این که اوضاع بهداشتی در برخی از شهرها و روستاها بسیار وخیم و نابسامان بوده است. خان افغان در باره وضعیت بهداشتی پатаق چنین می نویسد: «اهالی آن طماع و نافهم که پاك

^۱ همان، ص ۷۲ و ۲۷۰ و ۴۳۶

^۲ همان، ص ۴۲۲ و ۴۲۳

^۳ همان، ص ۴۳۱

^۴ همان، ص ۱۷۸ و ۳۵۲

^۵ همان، ص ۵۱

^۶ همان، ص ۳۶۶ و ۳۵۹

^۷ همان، ۶۴ و ۱۳۷ و ۱۹۰

^۸ همان، ص ۶۸

^۹ همان، در بیشتر صفحات

^{۱۰} همان، ص ۱۰۷

^{۱۱} همان، ص ۵۲

و نجاست را فرق نمی‌گذارند و در این قراء چاه مبرز، رسم نیست و درب خانه‌های ایشان پر از کثافت است.^۱

همچنین داماد عمیدالملک آب حمام کردند را چنین توصیف می‌کند: «حمام بود، ولی آب این خانه از تمام مبال‌ها رد می‌شود بعد به باغ می‌رود. همین آب را حمام هم می‌برند.»^۲ علاوه بر این، وجود حشرات موذی خصوصاً کنه و کک در منازل و استراحتگاه^۳ و راه مقابله با آنها^۴ از دیگر اطلاعات سودمندی است که می‌توان استفاده کرد.

۷- چگونگی حمل جنازه به عتبات

با توجه به اعتقادات شیعیان در باره تقدس سرزمین عتبات عالیات، سالانه تعداد زیادی جنازه، به آن جا برده می‌شد تا در جوار مزار امامان به خاک سپرده شوند.^۵ حمل جنازه با رعایت کامل بهداشت از طرف دولت عراق انجام پذیر بود. به طوری که پزشک قنسولگری ترک که از سوی شورای بهداشتی اسلامبول در این ایالت نمایندگی رسمی داشت، جنازه اشخاصی را که پیش از مرگ وصیت کرده‌اند در جوار ائمه معصومین به خاک سپرده شوند، معاینه می‌کرد. اجازه‌ی عبور تنها برای جنازه‌هایی صادر می‌شد که حداقل سه سال از تاریخ درگذشت صاحبان آنان گذشته و محقق شود که جسد کاملاً خشک شده است.^۶

برای جنازه‌ها مکان‌های جداگانه در کنار کاروانسراها وجود داشت.^۷ و عبور جنازه در داخل شهر بغداد ممنوع بوده است.^۱ علاوه براین، عوارضی را نیز دولت عراق برای ورود هر جنازه دریافت می‌کرد.^۲

^۱ همان، ص ۳۶۵

^۲ همان، ص ۶۱

^۳ همان، ص ۶۰

^۴ همان، ص ۶۲

^۵ همان، ص ۶۲ و ۱۲۹

^۶ همان، ص ۲۳۵

^۷ همان، ص ۶۵

بهرصورت، مطالعه کتاب «سفر به اقلیم عشق» ودقت در مطالب سفرنامه‌های آن، اطلاعات ارزشمند بسیاری همانند، میزان مخارج سفر^۳ شهروندان ایران به عتبات عالیات، سوغاتی زائران،^۴ برخی از آداب و رسوم متداول در فرهنگ مردم ساکن در شهرهای کربلا و نجف خصوصاً در اعیاد و ایام سوگواری‌ها^۵ به خوانندگان ارائه می‌دهد.

خصوصیات نوشتاری در تصحیح نسخه

گزارش سفرنامه‌ها با نثری بسیار ساده و بی‌تکلف که از خصوصیات اواخر دوره قاجار است تدوین شده است. و اگر چه تعدادی از آنها با خط شکسته نستعلیق و بسیار ناخوانا نوشته شده اند. اما با دقت و یاری گرفتن از برخی دوستان، تمام متون به جز چند کلمه که در زیر نویس اشاره شده است باز خوانی و تصحیح گردید. و در تدوین و ویرایش آنها مطالب چندی مورد توجه قرار گرفت:

۱- هنگام بازخوانی متن، اهتمام مصحح بر ویرایش اثر است که با حفظ امانت در اصل کتاب و مقصود نویسنده و سبک لغات و اصطلاحات رایج خاطره نویسی در آن دوره می‌باشد و لذا برای آن‌که نثری پالایش یافته ارائه گردد، ضرورت تغییر در پاراگراف‌ها و رعایت آئین‌های نگارش خصوصاً نقطه، ویرگول و گیومه امری بدیهی به نظر می‌رسید. و لذا در بازخوانی اثر موارد زیر مورد توجه قرار گرفت:

۲- در برخی از سفرنامه ترکیب ب (جز پیشین فعل) پیوسته، جدای از فعل نوشته شده است مانند: «به بینیم» بجای «بینیم» که این افعال با رسم و خط امروزی نوشته شده اند.

۳- برخی از واژگان به ة عربی منتهی می‌گردد که در تصحیح، شکل فارسی آن مورد استفاده قرار گرفته است مثل: جهة ----- جهت، صورة ----- صورت، حجة ----- حجت

۴- حذف واو از برخی از کلمات مثل: دوعا ----- دعا، دورست ----- درست

^۱ همان، ص ۷۱

^۲ همان، ص ۶۵

^۳ همان، ص ۱۵۴

^۴ همان، ص ۱۳۶

^۵ همان، ص ۹۴

۵- در اغلب موارد دو واژه، ازین و یا درین، به صورت ترکیب «از این» یا «در این» آمده است که در تصحیح از شکل امروزی آن استفاده شده است.

۶- در تصحیح سفرنامه‌ها برخی از کلمات تغییر یافته که در زیرنویس اصل آن کلمات بازگو شده است.

۷- علاوه بر ارائه نمایه فهرست اعلام و مکانها در پایان کتاب، بسیاری از اشخاص، مکانها و اصطلاحات، با مراجعه به لغت نامه دهخدا و فرهنگ معین و منابع و مواخذ تاریخی وبا استفاده از کتابها و سایت‌های علمی در زیر نویس به طور اجمال، بیان شده است.

در پایان وظیفه خود می‌دانم از تمامی دوستان عزیزی که در تهیه و تصحیح نسخه‌های این مجموعه حقیر را یاری کرده اند، خصوصاً از مسئولین مرکز احیاء میراث اسلامی حجة الاسلام و المسلمین سید احمد حسینی اشکوری، و فرزند ارجمندشان سید محمد رضا اشکوری، و مسئول محترم مجمع ذخائر اسلامی و دبیر همایش بین المللی میراث مشترک ایران و عراق حجة الاسلام سید صادق حسینی اشکوری، و استاد گرامی جناب حجة الاسلام و المسلمین دکتر رسول جعفریان، و دوست عزیزم دکتر حسن زندیه، و جناب آقای علیرضا اباذری که به سهولت تصویر نسخه‌های این مجموعه را در اختیار بنده گذاشتند و در تهیه، بازخوانی و چاپ این اثر حقیر را یاری نموده‌اند، و همچنین از سرکار خانم رسول زاده که تایپ و ویرایش آن را بر عهده داشت، تشکر و قدردانی نمایم.